

Az orrpuszi, avagy a szerelem természete antropológiai nézőpontból

Franz Boas 1895 októberében érkezett az Új-Hebridákra, egy angol fre-gatt fedélzetén. Az Amerikai Földrajzi Társaságtól kapta a feladatot (vagyis, hogy pontosak legyünk, meggyőzte a Társaságot, hogy bízta meg ezzel a feladattal és biztosítsa hozzá a pénzügyi forrásokat is; Boas a tudomány érde- kében szinte mindenre képes volt, még tarhálni is), hogy elemezze a szigetek híres, ámde titokzatos homokrajzait, készítsen belőlük egy szisztematikus katalógust, és próbálja megfejteni a geometrikus ábrák jelkészletét. Ez az első volt a térségbe tervezett expedíciói sorában, de ha hihetünk fennma- radt életrajzi dokumentumainak, végül egyben az utolsó is lett.

Franz lelkesen s csak némileg feszülten várta a kihívást. Természetesen tudta, hogy nem lesz könnyű a trópusokon, de az eszkimók között szerzett tapasztalatai meglehetősen önbizalommal töltötték el. Itt nem kellett tartania az akár mínusz negyven fokos hidegtől, az éhségtől vagy hogy esetleg eltéved főkavadászat közben az alig pár óras világosságban és nem tud visszatérni a bázisra. Vérbeli etnográfus lévén az Új-Hebridákkal kapcsolatban sokat emlegetett kannibalizmusra sem úgy tekintett mint valós veszélyforrásra, hanem inkább mint a társas kapcsolatok egy olyan formájára, amit hiva- tásából adódóan valamilyen formában illetet volna végre megtapasztalnia; hogy a gyakorlatban ez hogyan fog megtörténni, azon próbált nem túl sokat tőprengeni.

Hogy honnan tudunk erről az expedícióról, mely végül az utolsó volt a „Morris K. Jesup” küldetések közül, és mint megjegyeztük, a várakozások ellenére Franz utolsó útja volt a csendes-óceáni szigetvilágba, annak elle- nére, hogy a róla készült beszámolóknak nyoma sincs a Társaság aktái közt, sem a *Science*-ben, sem a *Nature*-ben, sem más tudományos lapban (pusztán egy Franz számára kiutalt nagyobb összegről szóló bizonylat utal rá)? Nos,

legyen elég annyi, hogy Franz szokásához híven naplót készített erről az útról is, s ezek a feljegyzések fennmaradtak, csak nem voltak hozzáférhetőek a hagyatéék részeként, de az ember azért jár könyvtárba, például a Columbia Egyetem könyvtárába, hogy ilyesmikre bukkanjon. (Alkalom szüli a publikációt, ahogy mondani szokás.) Rövid ismertetésünkből érthető lesz, miért érezhette úgy Franz, hogy bár jegyzetei nyilvánosságra hozatala tudományos szempontból talán üdvös lenne, magánélete és karrierje szempontjából inkább katasztrofális következményekkel járna. Franz halott, Kienoe halott, Marie halott (jelen próza most nem ér rá elmagyarázni, hogy Marie kicsoda, az érdeklődőket kérjük, fáradjanak a Wikipédiához), és mi, olvasók és elbeszélők is meghalunk egyszer, de a tudomány, tételezzük fel, örök; szóval íme a történet, nagy vonalakban.

Amikor Franz megpróbálta meggyőzni támogatóit az utazás szükségességéről, fő érve a tanulmányút mellett az eszkimó kultúrában feltárt hórajzok és az Új-Hebridákon használt homokrajzok feltételezett strukturális és tipológiai hasonlósága, sőt rokonsága volt. Ő volt szinte az egyetlen nyugati, mondjuk így, aki a vallási szertartásokban meghatározó szerepet játszó eszkimó hórajzokat láthatta és róluk publikálhatott; a polinéziai homokrajzok szintén alig voltak ismertek a tudományos közvélemény számára. Az interkulturális kommunikáció eszközeiként persze készültek ez utóbbiakról leírások, például Jean-Louis Godemichet tollából (az internet valószínűleg kidobja, most hadd ne lábjegyzeteljünk), de Franz, mint mindig, vérbeli komparatistaként közelített elemzése tárgyához, s ennél jóval mélyebb megértésre vágyott.

De emellett volt egy titkos, úgymond mellékes projektje is, amit még jótévőinek sem vallott be. Az amerikai és ázsiai bennszülöttek közös kulturális gyökereit illetően már nem voltak benne kételyek, de szeretne volna ellenőrizni megállapításait egy ellenpróbával: vajon a polinéziai bennszülöttek és az eszkimók kommunikációjában vannak-e olyan közös elemek, melyek hasonló, vagy akár még határozottabb rokonságot mutatnak?

Három nagyon jellemző kvakiutl gesztust választott, melyek megfelelőit azonosítani akarta az Új-Hebridák számtalan nyelvet beszélő, kis lélekszámú népcsoportjainál. Az első a két kéz négy-négy ujját félig behajlítva a körmökkel összeilleszteni és a mellkas elé helyezni. Ez a kvakiutlok számára a teljes elfogadást jelentette; például a két házasulandó ezzel a mozdulattal jelezte, hogy együtt kívánnak élni, vagy az idős szülő, hogy rábízta magát

gyermekre, szerezzenek neki élelmet ők, amikor már nem tud vadászni. A második egy hajtincs megfogása, esetleg felcsavarása a bal kéz ujjával. Ez a kvakiutlok számára a szexuális együttlétre való felhívást jelentette. Hogy honnan tudta ezt Franz? Nos, az igloo-k intimitása, érthető okokból, meglehetősen korlátozott volt, s most hadd ne részletezzük ezzel kapcsolatban Franz tapasztalatait, melyeket egyébként is hosszan taglalt a *Measurement of Differences Between Variable Quantities* című munkájában (legalábbis a Mexikóvárosban megjelent harmadik, javított és bővített spanyol nyelvű kiadás függelékében, p. 320–332). A harmadik gesztus az orrok összeérintése és enyhe összenyomása. Ez az összetartozás jelzése volt: így üdvözölték egymást a vadászból megtérők és az otthon maradók, a családtagok, akik hosszú idő után újra találkoztak, illetve ez jelezte az idegen befogadását. A Franz magánhasználatú zsargonjában a „szív”, „vágy” és „orrpuszi” (Naseküschchen) fantázianevekre hallgató gesztusok nyilván nem univerzálék, ezt tudta jól (például Mindenben töltött gyermekkorán során egyszer sem találkozott velük), tehát utalhatnak kulturális rokonságra, de Franz nem volt ostoba (Dummkopf), azt is tudta, ha azonos jelentésben megtalálja egyiket vagy másikat, az még nem jelenti két kultúra kontextusának teljes vagy hozzátvetőleges azonosságát, sőt közös eredetét sem. Abban bízott, hogy a három gesztusból álló minta kiválasztása elég körültekintő volt a hipotézis ellenőrzésére.

Torrent kapitány, az angol haditengerészeti tisztje, bár Franzot némileg bizalmatlanul fogadta, hamarosan megkedvelte őt, és mindent megtett, hogy segítse a „vadak” szokásainak jobb megismerésében. Ő vitte el Port Világig, majd amíg arra várt, hogy megfelelő mennyiségű szantálfával rakják meg a hajót, gondoskodott róla, hogy Franz eljusson Espirito Santo szigetére, amit antropológiai szempontból feltérképezni kíván. Az expedícióhoz rendelkezésére bocsátott egy csónakot, térképet, és segített neki, hogy a kikötőben fel tudjon fogadni pár málhahordót és tolmácként egy fiatal bennszülött lányt, aki hosszabb ideje élt az angol támaszpont közelében, tűrhetően beszélt angolul és valamelyest franciául is. Kienoe, így hívták, állítólag Espiritu Santóról származott. Torrent állítása és tapasztalatai szerint a lány a szigetek nyelvei közül vagy egy tucatnyit ismert. Franz teljesen meg volt elégedve a kapitány szolgálataival és még inkább a lány képességeivel, melyek lenyűgözték. Hogy a lány a segítségére lehessen a kutatásban, vagyis általa Franz jobban megérthesse a sziget kultúráit, először is őt kellett megta-

nítani pár dologra. Franz a legszükségesebbekre szorítkozott, legalábbis arra, amit egy 36 év körüli Amerikában élő német zsidó tudós ilyen helyzetben a legfontosabbnak tart: a német nyelv alapjai, az összehasonlító fonetika pár elve, a középkori hősi epika főművei, a toposzkutatás új irányjai és a fordításelmélet főbb összefüggései fértek bele ebbe a pár napba. Viccelek, persze, az utóbbiakról valószínűleg nem volt szó; a naplójegyzetekből mindenesetre csak a tanítás és a tanulás kölcsönös vágya és igyekezete derül ki. Franz csak magyarázott, magyarázott, és bár egészen biztos nem lehetett benne, hogy Kienoe mindent ért, csillogó szemei ezt az érzést keltettek benne. Ne ker-
teljünk, Franz fülig szerelmes lett, és Kienoe a tartózkodás Franz számára értelmezhető jelei nélkül fogadta el a szerelmét.

Miután kikötöttek Espiritu Santo északkeleti csücskén, Franz nagy lelkesedéssel vágott neki a terepmunkának, melyre szűk három hetük volt; ennyi idő kellett Torrentnek katonai és kereskedelmi küldetése elvégzéséhez (erőfitogtatás a franciák előtt, a szantálfa, miegyéb), s hogy értük jöjjön hajójával, mielőtt beköszönt az esős és viharos időszak, ami túl veszélyessé tette volna az utat vissza Los Angelesbe. A partra szállás után Franz és Kienoe hamar lemondtak a málhahordókról, hogy inkább kettesben tegyék meg az utat a kikötőtől a szárazföld belseje felé. Úgy tervezték, az egyes törzsek közül azokat látogatják meg először, melyek nyelvét Kienoe többé-kevésbé jól (ki tudná ezt pontosan megítélni, a szerelmes Franz, vagy mi, az ostoba utókor?) ismerte. Franz ebben a szakaszban vázlatokat készít az akeik, amblongok, szakaók és más törzsek homokrajzairól és jegyzeteket nyelveik szerkezetéről, és mindenhol kipróbálja, vajon működik-e a háromelemű gesztuskészlet dekódolása is az adott közösségben, s ehhez természetesen hűséges tolmácsa segítségét veszi igénybe. Szerelmes együttléteik során úgy tűnt, Kienoe tökéletesen érti a szív, vágó és orrpuszi gesztusoknak (melyek együttesét az antropológus a „szerelem” szóval jelölte, hogy meg ne bántssuk, mondjuk úgy, poétikusan [n.b. szülei Franz Lisztől kapták az ihletet keresztnevéhez]) azt a jelentését, amit Franz a kvakiutlok kommunikációjában azonosított. Vagy ha volt is némi eltérés, ezt inkább a jelentés gazdagodásának lehetett tekinteni, ami Franzot óvatos bizakodással töltötte el a kísérlet sikerét illetően.

A gesztusoknak a bennszülöttek közötti kommunikációban betöltött szerepe illusztrálására azt a módszert választották, hogy Kienoe, akit a közösségek tagjai ismertek, legalábbis szegről-végről, a társalgás (információgyűjtés) egy pontján megmutatta a szív, a vágó, és a közönség valamelyik Franz vagy a véletlenek összjátéka által kiválasztott tagjához hajolva az orrpuszi gesztusát, Franz pedig dokumentálta a reakciókat.

Az eredmények változatossága megdöbbentő volt. Amikor az akeik között dolgoztak, a szív jelére egy fiatal férfi felpattant, elszaladt, és egy frissen sült lepényhállal tért vissza. A vágy jelére a közösség minden jelenlévő tagja vad kacagásban tört ki, amihez Kienoe is csatlakozott, majd elkezdtek felfelé mutogatni, a kunyhók körül magasodó fák ágaira és leveleire. Az orpuszit a lepényhalat hozó férfival mutatta be Kienoe; a válaszreakció az volt, hogy a fiú bal, majd jobb fülkagylóját Kienoe füléhez illesztette pár másodpercre. A nap végén Franz és tolmácsa közös derékaljukon összegezték az eredményeket. Közösen megállapították, „Nó lát”, ahogy Kienoe mondta, azaz „Nincsen szó szerelemről”, ahogy a naplóba hivatalosan bekerült. „Láv”, mondta ezután nem sokkal, némileg más hangsúllyal Franz, „Láv” ismételte Kienoe, vágy, orpuszi, szeretkezés, szív, majd alvás reggelig.

A következő állomáshelyen, az amblongoknál a szív jele váltott ki általános jókedvet. A vágy hajfonós mozdulatára a jelenlévő nők fejük fölé tették két kezüket, tenyerüket lefelé fordítva. A Kienoe-től orpuszit kapó lány enyhén jobbra hajtotta a fejét, felfújta az arcát és szemeivel középre bandzsított. Este dokumentáció: „nó lát”, később „Láv!”, szeretkezés, alvás. A szakaókkal, elsöre úgy tűnt, működik valami több, valamilyen magasabb szintű megértés: ők a szív jelére széles mosollyal, tenyerüket összefonva és meghajolva reagáltak. A vágy mozdulatát férfiak és nők saját göndör hajuk végigsimításával vizionozták, a férfi pedig, akinek Kienoe az orpuszit adta, utána mélyen és hosszan a szemébe nézett, és arcához tolta az arcát. Ekkor történt egy kis malőr, mert Franz, kiesve dokumentátori szerepéből, talán féltékenységből, de ezt most hagyjuk, maga is odahajolt egy szakao nőhöz, és adott neki egy orpuszit, amire kapott egy éktelen nagy pofont. Még nem tért magához a meglepetésből, amikor több férfi fogta közre. Leteperték, majd arccal előre egy fához kötözték, megoldották a nadrágszíját, és egymás után hárman is megerőszakolták (anal gefickt), a falu lakosai, nők, gyerekek, öregek és persze Kienoe szeme láttára. Utána elengedték, és mintha mi sem történt volna, szívélyesen invitálták a közös vacsorához. Franz, mint mondtuk, nem volt ostoba, de ekkor, megszégyenülten, totál idiótának, igazi balféknak (Arschloch) érezte magát. A kunyhójukba térve, lefekvés után Kienoe remegve, hangjában aggodalommal elegy reménnyel kérdezte meg, „Láv?”, amire Franz, némileg talán sértetten, nem tudva, hogy a lányt az expedíció sikere vagy az ő testi épsége izgatja-e valójában, csupán annyit felelt, halkán: „Nó”. Óvatos orpuszi, majd alvás helyett álmatlan forgolódás, nyöszörgés hajnalig.

Franz igyekezett napirendre térni a dolog fölött, hisz antropológusként hozzászólt, hogy kemény kihívásokkal kell szembenéznie célja elérése érdekében. És hát nem volt oka neheztelni senkire; sőt, végső soron a kommunikációs nehézségek feltérképezése volt a célja, s ebből a szempontból legutóbbi kísérlete akár sikeresnek is volt mondható. A falusiak a következő napokban is úgy viselkedtek, mintha mi sem történt volna; mindenesetre Franz az alatt a faluban töltött néhány nap alatt, amíg testileg és lelkileg rendbe nem jött, óvakodott az orpuszi gesztusának nyilvános végrehajtásától.

A kényszerű pihenő után, amivel előzetesen nem terveztek, Torrent érkezésig már csak egy rövidebb adatgyűjtő útra jutott idejük. Egy olyan faluba indultak, ahol állítólag roria nyelven beszéltek, amit Kienoe sem értett. Szálláshelyükhöz képest a külvilággal kevés kapcsolatot tartó, még a szakaók által sem igazán ismert falu valahol a folyó túlsó partján, több órányi járásra feküdt a dzsungelben. Keveset lehetett megtudni a roriákról, de feltűnő volt, hogy a szakaók közül valamiért senki nem akarta elkísérni Franzot és társát az útra.

Hadd adjuk át a szót a történet végéhez közeledve Franz naplójának:

„A számos baljós előjel és az éjszaka kitört kiadós trópusi vihar ellenére reggel útra keltünk. A szél, s a hatalmas mennyiségű csapadék, amely szünet nélkül ömlött az égből, már az esős évszak közelgő beköszöntét jelezte. Csak késő délutánra értünk arra a környékre, ahol a falut sejtettük. Hosszú bolyongás után, szürkületkor vettünk észre néhány kunyhót. Amikor összeverődött körülöttünk a fogadásunkra egy kisebb csapat ijjal és lándzsával felszerelt férfi, Kienoe rájuk mutatott és közölte, ők a roriák.

Ekkorra teljesen kimerültünk. Az eső könnyörtelenül szakadt tovább. Korábban készített rajzvázlataim és részben nyelvtani feljegyzéseim, szöszedeteim java részét szerencsére a szakaóknál hagytam, mert amit magammal vittem, azok teljesen eláztak, sőt, egy részük az átkelés során a folyóba esett. Szállásra vágytunk csak, fedélre a fejünk fölé, ezt akartuk megértetni a roriákkal. De hiába próbálkozott Kienoe az összes általa ismert nyelven, és hiába mutogattunk széles mozdulatokkal a kunyhókra, nem úgy tűnt, mintha a falubeliek megértették vagy teljesíteni akarták volna a kérésünket. Homokrajzokat készíteni az adott körülmények között lehetetlen volt, az egyébként is agyagos föld iszamos volt az esőtől. A bennszülöttek gyűrűt fontak körénk. Kienoe-vel egymásra néztünk, és pár szót váltva megegyeztünk benne, hogy mielőbb el kell tűnnünk innen.

Látta, láthatta rajtam a kétségbeesést és a csalódást, hogy így ér véget az expedíciónk, ahogy én éreztem az indulás előtt az ő rettegését ettől az

utolsó adatgyűjtéstől, amire voltaképp rákényszerítettem. Hirtelen ötlettől vezérelve, tartok tőle, nekem szánt engesztelésként, azt javasolta, próbálkozzunk meg a szerelmi gesztuskészlet tesztelésével a roriák között („Lávprób?”). Végigfuttatva szemünket a körülöttünk álló, felfegyverzett bennszülötteken, végül egymáson állapodott meg a tekintetünk. Mindketten ismeretlen terepen mozgunk, jobb lesz ez így. Felmutattuk a szív jelét, egymásnak, majd a roriáknak. Ők furcsa mód íjaikat, lándzsáikat letéve utánozták a gesztust. Utána a vágy jelét mutattuk egymásnak és körbe, ami régen nyírt, szinte vállamat verdeső hajam miatt nekem sem okozott nehézséget. A roria harcosok furcsa gesztikulálással ezt a mozdulatot is viszonyozták, széles mosollyal, ránk és egymásra tekintgetve. A reakciókon igencsak meglepődve összehajoltunk Kienoe-val, és összeillesztettük az orrunkat. A roriák vihogva néztek minket, majd a tizenöt harcos mindegyike összenyomta az orrát a többiekével; könnyen utánaszámolhatunk, ez mintegy 105 orrpuszt jelent. Amikor mindenki sorra került, egyikük Kienoe elé állt, úgy, mintha orrpuszt várna tőle. Engem a féltékenység közbelépésre ösztökélt, de a többi harcos elég gyorsan egyértelművé tette, hogy jobb, ha féken tartom magam. Kienoe és a harcos egészen közel hajoltak egymáshoz, lassan, szertartásosan, majd amikor már csak pár centi választotta el az arcukat, a harcos hirtelen Kienoe orrába harapott. Láttam, ahogy fröcskölni kezdett a vér, telefestette a roria egész ábrázatát. Oda akartam rontani, de valószínűleg ekkor kaptam az ütést, amitől elveszítettem az eszméletemet. Nem tudom, mennyi idővel később, a folyó túlsó partján ébredtem, véresen, zúgó fejjel, megfosztva minden felszerelésemről, ruhámtól, egyedül. Hajnalodott, a vihar elállt. Amennyire meg tudtam ítélni, a szakaók falujától nem messze lehettem. Reggelre értem vissza hozzájuk. A naplóm és a roriákhoz tett látogatás előtt náluk hagyott tárgyaim mind ott voltak, igaz, az eső ott maradt feljegyzéseim java részét is tönkretette. Kienoe felől érdeklődtem, de nem tudtak mondani semmit. Vártam, mi mást tehettem volna.”

Elismerjük, Franz stílusa fárasztó, a feszültség érzékeltetése nem az erőssége, szókinccse szegényes, de a filológiai hűség kedvéért illendőnek tartottuk, hogy az expedíció utolsó, tragikus szakaszát az ő szavaival idézzük fel. Láthatjuk, hárít, sunyin egy szót sem szól arról, hogy vissza kellett volna mennie Kienoe-ért, és megküzdeni a roriákkal, vagy valami ilyesmit; meg kell hagyni, szaktársként bármily kitűnő, emberként közepes, már ha szabad ítéletet mondanunk egy halandóról életének egy epizódja alapján.

A naplóból megtudjuk ugyan, hogy Franz nem tudott újra eljutni a roriák közé (na de miért, könyörgök, miért?), és reményvesztve, Kienoe-t keresve (aha) a korábban bejárt úton a szakaóktól az amblongok és akaik földjén keresztül ért vissza a tengerpartra. Még épp jókor, hogy a Torrent kapitány fregattjáról partra szálló csónak legénysége észrevegye és biztonságban átszállítsa őt a fedélzetre.

A napló hátralévő részében pár lakonikus bejegyzés szól a Los Angelesig tartó útról (hosszúsági és szélességi fokok, szélviszonyok), ezen kívül csak úgynevezett lírai költeményeket találunk benne. Ógörög elégiákat, Tristan L’Hermite és Ronsard stílusában írt francia szonetteket és dalokat, valamint hölderlini ódákat a természet, a nyelv és a szerelem kapcsolatáról, meg pár akrosztichonos verset Kienoe nevére. Feltehetően ez Franz Boas költői életműve, melynek léte – nyugodt lelkiismerettel állíthatom, méltán – eddig ismeretlen volt a közönség előtt. Ezek a versek tehetnek róla, hogy Franz egyébként, biztosan egyetértenek velem, érdekes kutatási beszámolója a Columbia Egyetem könyvtárának kéziratárában a „Poetry etc.” gyűjteményrészbe soroltatott (a könyvtárosok inkompetenciájának taglalása nem képezi tanulmányunk tárgyát, passons), s ezért csak most (na persze az is igaz, ezért nekem köszönhetően) került napvilágra.

A történet talán érthetővé teszi, hogy Franz életrajzában miért maradt homályban ez a néhány hónap: mi tagadás, nem volt egy diadalmenet. Franz eltökélte, és ezt viszont többször a nyilvánosság előtt is elismételte (pl. „A tudós, aki minden civilizáció nyelvén ért: még a rézbőrűekén is! Exkluzív interjú Franz Boasszal”, *Time Magazine* 1924. február 7., stb.), hogy munkahipotézisei felállítása során a jövőben igyekszik a lehető legnagyobb alapossággal eljárni: úgy látszik, ez volt a tanulópénz. Az óceániai–amerikai kulturális rokonság, a homok- és hórajzok szemantikája és az intimitás gesztusai tárgyában folytatott kutatásokkal pedig, életműve tükrében biztosan állíthatjuk, a nyilvánosság előtt örökre felhagyott. Láv vagy nó lát, meg hogy mi is az a szerelem, nos a tudományos igényű válaszadás kísérletét felfüggesztette, s inkább más kérdéseket formált és válaszolt meg nyilvánosan és bravúrosan. Sajnálhatjuk, hiszen antropológiai géniusza alkalmassá tette volna e témák alaposabb körüljárására. Megvigasztalnám, ha tehetném: oda se neki, Franz, van ez így néha.

© Fortepan, Kotnyek Antal, 1939